

Handleiding moreel beraad

Praktische gids voor zorgprofessionals

Derde herziene editie

Menno de Bree
Eite Veening

Inhoud

Voorwoord bij de derde editie	6
Voorwoord bij de tweede editie	7
Voorwoord bij de eerste editie	8
Over hoe je dit boek kunt gebruiken	10
Niveau 1: aspirant-gespreksleiders	11
Niveau 2: beginnende gespreksleiders	11
Niveau 3: gevorderde gespreksleiders	12
Niveau 4: expert-gespreksleiders	12
Online materiaal	12
Tot slot	13
Niveau 1: Voor aspirantgespreksleiders	14
Kenmerken van moreel beraad	16
Moreel beraad als een gesprek over een professionele, morele kwestie	18
Moreel beraad als invulling van professionele verantwoordelijkheid	28
Moreel beraad als gezamenlijk onderzoeksgesprek	31
Moreel beraad als een gestructureerd gesprek	36
Jij als gespreksleider	39
Online materiaal	40
Niveau 2: Voor beginnende gespreksleiders	42
Hoe kan ik mijn oefenberaden voorbereiden?	45
Hoe kan ik mijn oefenberaden leiden?	54
Hoe leer ik zo goed mogelijk van mijn oefenberaden?	72
Online materiaal	73
Niveau 3: Voor gevorderde gespreksleiders	74
Reguliere beraden	78
Crisisberaden	104
Werken met gespreksmethodieken	106
Digitaal moreel beraad	129
Online materiaal	134
Niveau 4: Voor expertgespreksleiders	136
Meer over oordeelsvorming	138
Achtergronden van moreel beraad	150
In vorm blijven	157
Het trainen van deelnemers en gespreksleiders	160
Online materiaal	169

Nawoord bij de derde editie	170
Observaties van Menno	171
Observaties van Eite	172
Geraadpleegde literatuur	174

Voorwoord bij de derde editie

Met gepaste trots presenteren we hierbij de derde, herziene editie van *De handleiding moreel beraad*. Ten opzichte van de vorige editie hebben we de tekst hier en daar verduidelijkt en geactualiseerd. Verder hebben we hoofdstukken toegevoegd over het leiden van moreel beraad en het trainen van gespreksleiders via platforms als Zoom. En aan het eind van het boek vind je van ons beiden nu een kort persoonlijk nawoord.

Ook nu weer danken we alle lezers, cursisten en collega's die feedback hebben gegeven op de voorgaande editie (info@gespreksleidermoreelberaad.nl). Zonder jullie waardevolle input zou dit boek niet zijn zoals het nu is. Ook veel dank aan Marie-José Coenen, die tekende voor het ontwerp van de omslag.

Voor nu veel succes en plezier toegewenst met het leren begeleiden van moreel beraden. We hopen dat onze gids je daarbij zal helpen!

Groningen, 1 september 2021
Menno de Bree
Eite Veening

Over hoe je dit boek kunt gebruiken

Dit boek hebben we geschreven voor zorgprofessionals die gespreksleider moreel beraad willen worden én voor gespreksleiders die hun vaardigheden verder willen ontwikkelen. We hebben daarom het boek opgebouwd rondom vier competentieniveaus: we beginnen op het niveau van een aspirant-gespreksleider en eindigen op het niveau van de expert.

Met onderstaande uitleg kun je bepalen welk niveau je hebt en welke delen van het boek dus voor jou op dit moment het meest interessant zijn. De delen staan echter niet helemaal op zichzelf: wat we in eerdere delen hebben besproken, wordt in latere delen als bekend verondersteld.

Niveau 1: aspirant-gespreksleiders

Je bent een aspirant-gespreksleider als je aan moreel beraden deelneemt, de smaak te pakken hebt gekregen en de ambitie hebt om zelf moreel beraden te gaan leiden.

Je bent dus een *ervaren deelnemer*: je hebt al enig idee over welke stappen er in een beraad worden gezet, welk type casuïstiek geschikt is en hoe een morele vraag geformuleerd moet worden. Je hebt gemerkt wat er goed en fout kan gaan tijdens een beraad en je weet zo ongeveer wat er van deelnemers en gespreksleiders wordt verwacht. Je begrijpt het verschil tussen moreel beraad en andere typen van interprofessionele gesprekken, zoals intervisie.

Al deze thema's bespreken we in het eerste deel van dit boek. Na het lezen hiervan ben je zeker competentier als deelnemer en heb je een beter idee gekregen van wat van een gespreksleider wordt gevraagd. Je kunt zo ook beter de vraag beantwoorden of je je ambitie om gespreksleider te worden wilt verwezenlijken of niet.

Niveau 2: beginnende gespreksleiders

Als beginnend gespreksleider ben je in staat om in relatief eenvoudige omstandigheden een moreel beraad te leiden. Je weet uit welke fasen een moreel beraad is opgebouwd en je ontwikkelt een idee over welke ethisch-inhoudelijke competenties je nodig hebt om je deelnemers veilig door al deze fasen te loodsen. Je snapt de opzet en achtergrond van het *Kernberaad* en kunt diverse typen ethische puzzels van elkaar onderscheiden.

Al deze concepten worden in het tweede deel van dit boek uitgelegd. Op dit niveau ontwikkel je ook de benodigde communicatieve vaardigheden die je nodig hebt om je deelnemers aan het denken te zetten en met elkaar in gesprek te laten gaan.

Niveau 3: gevorderde gespreksleiders

Als eenvoudige beraden je goed afgaan, is het tijd om de meer complexe beraden onder de knie te krijgen: ingewikkelder gespreksmethodieken gebruiken, multidisciplinaire groepen leiden, stappenplannen modificeren ... Op dit niveau krijg je als gespreksleider meer mogelijkheden – gesteld dat je de voorgaande twee niveaus goed onder de knie hebt gekregen.

In dit deel van het boek geven we veel uiteenlopende tips, verdeeld over de verschillende fasen en sporen. We leggen daarbij veel nadruk op het ‘van binnenuit’ leren begrijpen van gespreksmethodieken of stappenplannen. Op deze manier zullen je beraden een organisch geheel vormen, en geen gesprekken waarin losstaande stappen worden afgevinkt. Ook bespreken we in dit deel hoe je online beraden, middels Zoom (of soortgelijke programma’s), kunt leiden.

Niveau 4: expert-gespreksleiders

Je hebt dit niveau bereikt als ook complexe beraden geen onoverkomelijke problemen meer opleveren en je hieraan veel plezier beleeft. Met je gespreksleiderscompetenties zit het dus wel snor, en daarom staat op dit niveau de theoretische verbreding en verdieping centraal: je leert meer over de context van en de theorie achter moreel beraad.

Wellicht heb je ook de ambitie ontwikkeld om introductieworkshops voor nieuwe gespreksdeelnemers te verzorgen of om zelf gespreksleiders op te leiden. Dat houdt in dat je in staat moet zijn om het leerproces van je cursisten vorm te geven.

In een training voor gespreksdeelnemers leer je je deelnemers vooral de *basics* van moreel beraad (niveau 1: aspirant-gespreksleider). In een basiscursus voor gespreksleiders komen deze basics ook aan bod en laat je de deelnemers daarna oefenen met relatief eenvoudige casuïstiek (niveau 2) en met meer complexe situaties (niveau 3). We bespreken in dit deel conceptagenda’s voor beide trainingen die aansluiten bij de inhoud en opbouw van dit boek. Ook gaan we in op de mogelijkheden om deze trainingen (deels) digitaal te geven.

Online materiaal

Via www.vangorcumstudie.nl zijn aanvullende oefeningen (met antwoord-sleutel), tutorials en hand-outs te vinden.

Tot slot

We willen nog enkele algemene opmerkingen maken over de tekst:

- Voorin dit boek vind je een beknopte inhoudsopgave. Bij aanvang van elk deel vind je daarnaast een uitgebreid overzicht van de inhoud van dat deel, zodat je snel op onderwerp kunt zoeken.
- In dit boek maken we veel gebruik van voorbeelden en casuïstiek: deze zijn alle fictief.
- Overal waar *hij* staat, kun en mag je ook *zij* lezen – en andersom.
- We gebruiken de woorden 'ethiek' en 'moraal' (en 'ethisch' en 'moreel') door elkaar; binnen de context van dit boek betekenen deze woorden dus hetzelfde.

Niveau 1

Voor aspirant- gespreksleiders

Kenmerken van moreel beraad	16
Moreel beraad als een gesprek over een professionele, morele kwestie	18
Kennispuzzels, praktische puzzels en waarderingspuzzels	18
Kennispuzzels	18
Praktische puzzels	19
Waarderingspuzzels	19
Ethische puzzels: kenmerken, eigenaardigheden en valkuilen	21
Morele casuïstiek en ethische puzzels	21
Oplossingsvolgorde: kennispuzzels, ethische puzzels, praktische puzzels	22
Thema, kwestie en de 70%-regel	22
Verschillende typen 'moeilijk'	23
Vrijheid, verantwoordelijkheid, noodlot en morele stress	23
Kernvraag	24
Verschillende typen 'moeten'	25
Verschillende typen 'hoe'	25
Verschillende oplossingen, maar toch allemaal goed?	25
Geschiktheidscriteria van casuïstiek	26
Om over na te denken en te doen ...	28
Moreel beraad als invulling van professionele verantwoordelijkheid	28
Voor de deelnemers, door de deelnemers	29
Generaliseerbaarheid	30
Betrokkenheid	30
Om over na te denken ...	31

Moreel beraad als gezamenlijk onderzoeksgesprek	31
Debat, discussie en dialoog	32
Waarom zou je je met anderen beraden?	33
Competenties van gespreksdeelnemers	34
Het leiden van een dialoog	35
Om over na te denken ...	36
Moreel beraad als een gestructureerd gesprek	36
Het 7-fasenmodel	36
Gespreksmethodieken: hoe en waarom?	37
Om over na te denken ...	39
Jij als gespreksleider	39
Online materiaal	40

Je bent een *aspirant-gespreksleider* als je als zorgprofessional aan moreel beraden deelneemt, de smaak te pakken hebt gekregen en het plan hebt opgevat om zelf moreel beraden te gaan leiden. Je bent, kortom, een *ervaren deelnemer met ambitie*. Maar de stap van deelnemer naar gespreksleider is best een grote. Dit deel is bedoeld om je te helpen besluiten of je die ambitie verder vorm wilt geven of niet.

In dit deel bespreken we daarom de *basics* van moreel beraad. We tekenen de kenmerken van een moreel beraad nog eens uit (je zult veel herkennen uit je eigen ervaring als gespreksdeelnemer) en gaan dan apart in op vragen als:

- Wat is een moreel beraad? Wanneer is een beraad niet meer ‘moreel’? Of houdt het op een ‘beraad’ te zijn?
- Wat ‘heb’ ik als zorgprofessional aan een moreel beraad? Wat is het nut ervan? Waarom zou ik eraan deelnemen?
- Hoe herken ik morele kwesties? Wanneer is zo’n kwestie geschikt voor bespreking binnen een moreel beraad?
- Waarom worden moreel beraden gekarakteriseerd als ‘dialogen’ en wat heeft dat voor gevolgen voor mij als deelnemer?
- Hoe ziet het grondplan van een moreel beraad er eigenlijk uit?
- Wat zou ik moeten (willen) kunnen en kennen als ik me wil laten scholen tot gespreksleider?

Al deze onderwerpen komen in de latere delen van dit boek weer aan de orde, maar dan uitvoeriger en uitsluitend vanuit het perspectief van de gespreksleider. In dit deel schakelen we steeds tussen het perspectief van de gespreksleider en van de deelnemer, om je op die manier een brede blik onder de motorkap van moreel beraad te kunnen geven.

Na het bestuderen van dit deel ben je daarom niet alleen een beter onderlegde *deelnemer* geworden, maar heb je ook een completer beeld van wat er van een *gespreksleider* aan kennis, attitude en vaardigheden (lees: competenties) wordt verwacht, en hoe deze zich verhouden tot de competenties die je als zorg- en hulpverlener elders al hebt ontwikkeld. Op basis hiervan kun je dan de afweging maken of je kunt en wilt doorstromen naar niveau 2: het niveau van de beginnende gespreksleider.

Kenmerken van moreel beraad

Als aspirant-gespreksleider heb je al aan een aantal moreel beraden deelgenomen. Waarschijnlijk was dat binnen je eigen organisatie en verliepen die beraden meestal op eenzelfde manier. In de breedte van de zorgsector in ons land bestaat echter een grote *diversiteit* aan beraden. Er is variatie in tijdsduur, complexiteit, betrokkenheid van deelnemers, groepsgrootte enzovoort. Hét moreel beraad bestaat dan ook niet, maar het is volgens ons wel mogelijk om een aantal *kenmerken* (eigenlijk criteria) te noemen waaraan een groepsgesprek

in ieder geval moet voldoen, wil het de naam ‘moreel beraad’ mogen dragen. Die kenmerken zijn terug te vinden in de volgende, uitgebreide omschrijving van wat we in dit boek onder ‘moreel beraad’ verstaan (meer compacte, maar wel compatibele definities zijn bijvoorbeeld te vinden in: De Bree & Veening, 2016; Van Dartel & Molewijk (red.), 2014; Stegenga, 2018):

We beschouwen een moreel beraad als een vertrouwelijk groepsgesprek tussen collega’s over een casus uit hun praktijk die door een van hen is ingebracht. Deze casus bevat in ieder geval één morele (ethische) vraag: een vraag naar wat de casusinbrenger als professional moet of mag doen (of nalaten) in de betreffende situatie. Tijdens dit gesprek, dat het karakter heeft van een dialoog, onderzoeken de deelnemers gezamenlijk hun gezichtspunten en ontwikkelen en evalueren zij argumenten om uiteindelijk te kunnen bepalen hoe die morele vraag het beste beantwoord kan worden. Het beraad volgt daartoe steeds hetzelfde grondplan. Om het gesprek in goede banen te leiden en te houden, wordt het (be)geleid door een gespreksleider, die zelf niet inhoudelijk deelneemt. Er wordt gebruikgemaakt van een passende gespreksmethodiek, waarin de te nemen denkstappen beschreven staan.

We hopen dat deze omschrijving aansluit bij je eigen ervaringen, en dat je je erin kunt vinden. Hieronder bespreken we de in onze omschrijving genoemde kenmerken meer uitvoerig. Daartoe hebben we ze in vier clusters ingedeeld:

- *Het moreel beraad als een gesprek over een professionele, morele kwestie.* Eerst gaan we in op het *type kwesties* dat binnen moreel beraad wordt besproken: wat zijn nu precies morele kwesties? En wanneer is een morele kwestie geschikt om tijdens een beraad te bespreken? We introduceren in deze paragraaf het concept van de *ethische puzzel* – een concept dat in het hele boek een belangrijke rol zal blijven spelen. We bespreken ook het fenomeen dat twee beraden over *dezelfde* casus twee *verschillende* conclusies op kunnen leveren – en waarom dit niet per se een probleem hoeft te zijn.
- *Het moreel beraad als een manier om invulling te geven aan je professionele verantwoordelijkheid.* Vervolgens gaan we in op de vraag waarom je, als *zorgprofessional*, deel zou moeten nemen aan een moreel beraad. We leggen de link tussen moreel beraad en professionele verantwoordelijkheid (Karsing, 2000, 2006), en bespreken ook waarom een besluit dat je tijdens een moreel beraad hebt genomen, ook geldig is voor *alle andere* zorgprofessionals in soortgelijke situaties.
- *Het moreel beraad als een gezamenlijk onderzoeksgesprek.* Als zorgprofessional neem je deel aan veel verschillende typen van overleg, maar waarschijnlijk heeft het moreel beraad het meest het karakter van een *dialoog*, een argumentatief onderzoeksgesprek. We gaan hier ook kort in op de *competenties* die je als gespreksdeelnemer moet ontwikkelen om effectief deel te kunnen nemen aan een dialoog.

Digitaal moreel beraad

We gaan er in dit boek van uit dat de beraden die je leidt fysiek zijn en dus plaatsvinden in een zaaltje met idealiter zes tot acht deelnemers, met jou aan het hoofd, staand naast een flip-over. Vooral door de coronacrisis heeft het digitale moreel beraad – dus een beraad via Zoom of andere soortgelijke platforms (Teams, WebEx, BlueJeans et cetera) – een hoge vlucht genomen. Ook gespreksleiderstrainingen hebben we deels op deze alternatieve manier gegeven. In deze paragraaf bespreken we eerst hoe je een digitaal beraad kunt leiden. In het volgende deel gaan we ook kort in op die gespreksleiderstrainingen.

Live en digitaal: overeenkomsten en verschillen

Zowel in online als live beraden volgen de deelnemers de zeven fasen en een stappenplan als het Kernberaad. Ook heeft eenieder zijn vaste rol (casusinbrenger, deelnemer, gespreksleider). Belangrijker zijn echter de verschillen. Allereerst zijn er de veranderingen in groepsdynamiek: alleen al het feit dat binnen een digitale bijeenkomst de deelnemers elkaar (en jou) minder goed kunnen zien en iedereen op zijn beurt moet wachten om te kunnen praten, heeft merkbare vertragende effecten. Daarnaast zijn er natuurlijk ook praktische problemen als haperende internetverbindingen, verbouwingen bij de burens of huisdieren die zich niet aan Zoom-gespreksprotocollen houden.

Die vertraging is voor het moreel beraad overigens niet altijd vervelend. Werken via Zoom heeft ook andere voordelen. Zo is het plannen van een online beraad, met drukbezette professionals, soms gemakkelijker dan het plannen van een live beraad. En met Zoom kun je deelnemers laten samenwerken op een manier die 'live' lastiger te realiseren is. Maar laten we bij het begin beginnen.

Digitaal beraad per fase

Fase 0: voorbereiding

De voorbereiding van digitale beraden wijkt op een aantal punten af van die van reguliere beraden. We gaan hieronder in op de werksetting, de keuze van het programma dat je gaat gebruiken, de briefing van de deelnemers en het materiaal dat je eventueel wilt gaan gebruiken (zoals hand-outs).

Werksetting

Cruciaal voor het goed kunnen leiden van een beraad is een geschikte werkomgeving en een goed functionerende computer. Zo zijn standaard ingebouwde computercamera's en microfoons meestal wel redelijk goed, maar als je regelmatig digitale beraden leidt, loont het om te investeren in een goede externe camera (die je op ooghoogte kunt afstellen), een goede microfoon en een grote